

Хасанаева Л.М.,
Кадырбаева М.Е.

**Қазақстан мен Орталық
Азия елдерінің сыртқы
саясатындағы қауіпсіздіктің
негізгі аспектілері**

Мақалада Орталық Азия елдерінің қауіпсіздік жүйесіндегі негізгі қиындықтары анықталған, сонымен қатар Орталық Азия елдерінің ынтымақтастық факторлары мен алғышарттары, Орталық Азия елдерінің қауіпсіздік мәселелерінің ерекшеліктері мен басты объектілерін шешу жолдары көрсетіледі. Қазақстан мен Орта Азия мемлекеттерінің сыртқы саяси экономикалық байланыстарындағы интеграциялық аспектілері мен қиындықтары қарастырылады. Қазақстан мен Орталық Азия елдері арасындағы саяси ұйымдарға аналитикалық талдау жасалып, субъектілік пікір білдіреді. Қазақстан Республикасының сыртқы саясаттағы белсенділігін, тепе-теңдік сақтауға ұмтылысын, прагматизмдігін, сындарлы сұхбат жүргізуге талпынысын және көпжақты ынтымақтастыққа бағытталған саясаттарын көрсетеді. Ішкі қауіпсіздікке көзқарастардың концептуалды жақындығын талдап, Орталық Азия елдерінің әлеуметтік және экономикалық даму жағдайларындағы айырмашылықтарды саралайды, бүкіл Орталық Азия аймағы үшін әмбебап ішкі қауіпсіздік әдісін құру идеясы талданады.

Түйін сөздер: қауіпсіздік, интеграция, трансшекара, экономика, консультатив, қауымдастық, процесс, идея, ынтымақтастық, институционал, одақ, тенденция, этнос, фактор, геосаясат

Khassanaeva L.M.,
Kadyrbayeva M.E.

**Key aspects of the safety of
foreign policy of Kazakhstan and
Central Asia**

The article rasmatreny questions about the main security issues in Central Asia, at the same time shows ways of solving factors in Central Asia and the Commonwealth of the problem, according to the peculiarities of security issues in Central Asia and addressing their main facilities. Rasmatrivaetssya questions about foreign policy – economic relations of Kazakhstan and Central Asia, on the aspects of integration and complexity. The author makes his subektiyvnye conclusions and analyzes the work of the political committee of Kazakhstan and Central Asia. The Republic of Kazakhstan has shown itself as a country with an active foreign policy, as a country aspiring to equality, there is pragmatism of the country, the pursuit of a constructive interviews and multifaceted community policy. Analyzes conceptual views to internal security qualifies glayne differences in social and economic development of Central Asia, it puts forward the idea of creating a universal internal security in Central Asia.

Key words: security, integration, transzastava, economics, consultative, the association process, the idea sodruzhestvao, institutsional, union, trend, ethnicity, factor geopolitics.

Хасанаева Л.М.,
Кадырбаева М.Е.

**Основные аспекты
безопасности внешней
политики Казахстана и стран
Средней Азии**

В статье рассмотрены вопросы об основных проблемах безопасности в странах Средней Азии, вместе с тем показаны пути решения факторов содружества Средней Азии и их задачи, говорится об особенностях проблем безопасности в Средней Азии и решении их главных объектов. Рассматриваются вопросы о внешней политико-экономической связи Казахстана и Средней Азии, об аспектах интеграции и их сложностях. Автор делает свои субъективные выводы и анализирует работу политических комитетов Казахстана и Средней Азии. Республика Казахстан показала себя как страна с активной внешней политикой, как страна, стремящаяся к равенству, отмечается прагматизм страны, стремление к конструктивным интервью и многогранная политика содружества. Анализируются концептуальные взгляды на внутреннюю безопасность, квалифицируются главные различия в социальных и экономических развитиях Средней Азии, выдвигается идея о создании универсальной внутренней безопасности для Средней Азии.

Ключевые слова: безопасность, интеграция, трансзастава, экономика, консультатив, ассоциация, процесс, идея, содружество, институционал, союз, тенденция, этнос, фактор, геополитика.

**ҚАЗАҚСТАН МЕН
ОРТАЛЫҚ АЗИЯ
ЕЛДЕРІНІҢ СЫРТҚЫ
САЯСАТЫНДАҒЫ
ҚАУІПСІЗДІКТІҢ
НЕГІЗГІ АСПЕКТІЛЕРІ**

Өткен ғасырдың аяғы мен жиырма бірінші ғасырдың басында ғаламдық және аймақтық деңгейде саяси-экономикалық салада мемлекеттер арасындағы өзара тәуелділік және әлемде пайда болған жаңа қауіптерге төтеп беру үшін бірігіп қызмет ету іс-шаралары күшейе түседі. Солтүстік пен Оңтүстік арасындағы ынтымақтастық жаңа көрініс алды. Оңтүстіктен төніп тұрған қауіптер – аймақтық қақтығыстар, халықаралық лаңкестік, жаппай қырып-жою қаруын таратпау, демографиялық теңсіздік бүгінде Солтүстік елдерінің басты назарын аудартып отыр.

Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін Орталық Азияда бес тәуелсіз мемлекет пайда болды. Олар: Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Түркменстан және Тәжікстан. Орталық Азия пост-кеңестік аймақтағы маңызды стратегиялық аймаққа айналды. Табиғи қазба байлықтарға бай Орталық Азия аймағы әлемдегі ірі державалардың мүдделері тоғысқан аймақ болып табылады. Кеңестер Одағынан бөлініп шыққан мемлекеттер ендігі жерде өз қауіпсіздіктерін қалыптастыруға кірісті. Қауіпсіздікті берік қамтамасыз ету мақсатында ынтымақтастық шаралары жүзеге асырыла бастады. Ең алдымен Орта Азия мемлекеттері арасында дипломатиялық қарым-қатынастар орнатылып, екі жақты қатынастарда қауіпсіздік саласындағы келісімдер жасала бастады. Осы қатынастардың негізінде ынтымақтастық ұйымдар құрыла бастады. Мұндай ұйымдардың жарқын мысалы Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы, Ұйымдық Қауіпсіздік Шарты туралы Ұйым. Қазіргі таңда осы ұйымдардың аясында қауіпсіздікке әсер ететін мәселелермен түрлі бағытта күрес шаралары жүргізілуде.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің жолдамасында айтқандай, «ұлттық мүддені қорғауды және болашақта аймақтағы күштердің тепе-теңдігін қамтамасыз етудің жолы – интеграция саясатында жатыр. Сондықтан да бірінші кезекте Қазақстан өз сыртқы саясатында басты назарды Ортаазиялық интеграциялық үрдіске бөлуі тиіс», – дейді [1].

Қазақстан Республикасының сыртқы саясаты белсенділігімен, тепе-теңдік сақтауға ұмтылысымен, прагматизмдігімен, сындарлы сұхбат жүргізуге талпынысымен және көпжақты ынтымақтастыққа бағытталғандығымен ерекшеле-

неді. Халықаралық аренада мемлекетіміз өзінің тарихи, геосаясаттық және экономикалық факторларына байланысты көп ғасырлар бойы сыртқы саясатын халықаралық ынтымақтастық, көршілес мемлекеттермен татуластық және олардың аймақтық біртұтастығын құрметтеу принципіне негіздеп жүргізіп келеді. Қазақстанның өзге мемлекеттермен тең құқылы және екі жаққа да тиімді қарым-қатынас құруға дайындығы оның бүгінгі күні дипломатиялық байланыс орнатқан шет мемлекеттердің санының көптігімен дәлелденіп отыр. 1991 жылы тәуелсіздік алған сәттен бастап, біздің республика әлемнің 130 мемлекетімен дипломатиялық қарым-қатынас орнатты. Көптеген себептерге байланысты Орталық Азия мен Қазақстан аймағы әлем саясатында қазіргі кезде ерекше назарға ие. Қазақстан екпінді даму қарқынының арқасында ірі трансұлттық корпорациялардың, өзге мемлекеттердің үлкен қызығушылығын танытып отыр. Қазақстан Орталық Азиядағы географиялық сипаты бойынша ең ірі мемлекет болып табылады, оған қоса экономикалық даму қарқыны бойынша біздің мемлекет аймақтағы көшбасшы. Бүгінгі күні Қазақстандық сыртқы саясат басымдылығы ең алдымен Ресей, Қытай, АҚШ, ЕО, Орталық Азия аймағындағы көршілес мемлекеттермен, ислам әлемімен тең құқылы қарым-қатынас құруға бағытталып отыр. Бұл тұрғыда 2006-2007 жылдары аталмыш мемлекеттермен және аймақтармен екі жақты байланыс едәуір алға басты. Ел мүддесіне қатысты бірталай маңызды құжатқа қол қойылған мемлекет басшылығының Вашингтон, Мәскеу, Брюссель, Лондон, Бейжің, Каир, Тегеран, Ташкент, Бішкек және тағы да басқа мемлекеттердің астаналарына ресми сапарларының қорытындылары да осыны айғақтай түседі [2].

Орта Азия мәселесін зерттеу көптеген еуропалық, америкалық, ресейлік, жапон, үнді ғалымдары тарапынан қызығушылығын тудырады. Олар Орта Азияны әр түрлі көзқарас тұрғысынан зерттеген. Мәселен ресейлік зерттеушілер А. Казанцев, Н. Нарекин, И.Д. Зягельская, Богатуров т.с.с. өздерінің еңбектерінде негізінен екі жақты қарым-қатынас тұрғысынан, сонымен қатар Қытайдың Орта Азияға әсер ету дәрежесін төмендету мен батыс елдерімен бірдей деңгейдегі қарым-қатынас орнатқысы келетіндігі сипатталады. Алайда бұған ақпараттық, қаржылай ресурстардың жетіспеушілігі байқалады.

Орта Азиядағы проблемалар өздігінен (аймақ мемлекеттері тарапынан) шешіле алмайды дей-

ді Халықаралық Дағдарыстар Орталығының Орталық Азия бойынша жобалар жетекшісі, профессор Д. Тунан. Себеп ретінде ол жеміссіз басқаруды көрсетеді. Қазақстан секілді алдыңғы қатарлы дамыған мемлекеттер, кедейшілікте, тұрмыс жағдайынсыз өмір сүреді, толықтай саяси регресс; Қырғызстанда саяси жемқорлық, экономикалық дағдарыс, ұлтшылдықтың өсуі, шетелдік инвестицияның тежелуі; Тәжікстанда Ауғаныстанның оңтүстігімен шекараласатындықтан есірткі мәселесі өткір болып тұр; Түркменстан мен Өзбекстан авторитарлық режимдегі мемлекеттер, соңғысында, ел басшысы ұзақ жылдар бойы басқарғандықтан басшылықтың ауысуына байланысты мирасқорлық жоқ. Шетелдік коммерциялық емес сарапшылардың берген бағасы осыған ұқсас болып келеді [3].

Орта Азиядағы ішкі жағдай тербеліс жағдайында, ішкі жағдайдағы өзгерістер мемлекеттердің сыртқы саясатына және көршілес елдермен қарым-қатынасына кері әсерін тигізе алады.

Орта Азиядағы мәселелерді ішкі және сыртқы аймақтық деп бөлуге болады. Ішкі аймақтық өзекті мәселелерге трансшекаралық өзендердегі су ресурстары, мемлекеттік шекара, діни экстремизм және терроризм, есірткі тасымалы, еңбек миграциясы секілді өткір проблемалар күн тәртібінде тұр. Сыртқы аймақтық мәселелер басқа әлемдік не аймақтық державалардың мүдделерінің түйісуі нәтижесінен туындаған, сонымен қатар, діни экстремизм және терроризм, есірткі тасымалы да сыртқыға жатады. Джоан Хопкинс университетінің Орталық Азия және Кавказды зерттеу институтының басшысы, профессор Ф. Старрдың ұсынған «Үлкен Орталық Азия» идеясы бойынша Ауғаныстанды кіргізу ойластырылған, одан кейін Шыңжаңды, тіптен Пәкістан да қарастырылған. Бұл «Үлкен Таяу Шығыс» идеясының жаңа тұрпаты екені анық. Бұл тарапта Үлкен Орталық Азия арқылы АҚШ өзінің стратегиялық жоспарын орындауды көздейді. АҚШ-тың Орталық Азияны өзінің қарамағында ұстап тұрудың ең тиімді жолы ретінде Ауғаныстан арқылы бақылау, бұл жерде тек қана Ауғаныстан ғана емес, сонымен қатар Таяу Шығысқа да ыңғайлы буферлік мемлекет болып табылады. Ауғаныстаннан АҚШ әскерінің шығарылуы 2014 ж. толығымен аяқталғанмен АҚШ әскері ол жерде тек қана бейбіт, тәртіп бақылау мақсатында қалуын жалғастырады [4].

Қазіргі таңда Орталық Азиядағы жағдай біршама тұрақталған секілді, бірақ ол тұрақтылық аймақтағы елдердің саяси, экономикалық

және әлеуметтік үрдістерінің сипаты мен екініне байланысты.

Аймақтық қауіпсіздікке төнетін ең басты қауіп халықаралық лаңкестік және діни экстремизм идеяларының әсерімен келетін сыртқы қауіп емес. Әрине, сыртқы фактордың рөлін де дұрыс бағалау қажет. Бірақ Орталық Азия қауіпсіздігі үшін ең басты мәселе Орталық Азия республикаларында мүмкін болатын ішкі саяси дестабилизацияға байланысты деген ойдамын. Бұл мәселенің негізгі себебі тұрғындардың негізгі массасының материалдық жағдайының нашарлауының өз жалғасын табуы, экономикалық және саяси реформаларының аяқсыз қалуы, биліктің саяси құрылымдарының тұрақсыздығында. Жағдай, сонымен бірге, саяси билікті бір субъектіден екінші субъектіге берудің өркениеттік-құқықтық механизмінің жоқтығымен өрши түседі. Андижан мен Бішкектегі оқиғалар осыған бір дәлел болды.

Орталық Азиядағы жағдайды бағалау барысында аймақтағы ұлы және аймақтық державалар саясатының белсендей түсуін есепке алмауға болмайды, бірінші кезекте АҚШ Орталық Азияда өз белсенділігін, сондай-ақ Қытай, Үндістан, Иран, Пәкстан, Түркия және Жапония арттыра түсуде [5].

Бүгінгі таңда тұрақты орын алып отыратын халықаралық қақтығыстарды реттеу мәселесі аталмыш аймақта да көпжақты болып келеді. Оларды экономикалық, саяси, заңды, географиялық және мәдени-тарихи өлшемде сипаттау керек. Орталық Азия аймағындағы қақтығыстар мен шиеленістер мәселесі – жеке мемлекеттердің ғана емес, сонымен бірге халықаралық ұйымдардың ортақ мәселесі. Бүгінде және келешекте халықаралық қақтығыстарды реттеу мен болдырмаудың басты жолы мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықты және серіктестікті дамытуда жатыр. Осындай жолмен ғана мәселелерді шешу мүмкін болып табылады. Халықаралық қауіпсіздік саласында аймақтық ерекшеліктерді ескере отырып, әлемнің өзара байланыстылығы Орталық Азия аймағындағы жағдайға ықпал ету үшін аймақтық деңгейде бірігіп шешім қабылдауы керек.

Орталық Азия мемлекеттерінің ішкі қауіпсіздігі көп деңгейлі және көп тараптық сипатқа ие, оны тиімді қамтамасыз ету жағдайлар мен факторлардың едәуір санының болуын талап етеді. Аймақтық әлеуметтік жүйелерін әдістеудің негізінде келесідей факторлар – ішкі қауіпсіздік қатерлерінің топтарын ескеру жатыр:

әлеуметтік экономикалық (дамудың біркелкісіздігі); тарихи-географиялық (этникалық және конфессиялық алуан түрлілік); аймақ тұрғындарының құқықтық саяси дамуының өзіндік ерекшелігі [6].

Орталық Азия елдерінің ішкі қауіпсіздік саласындағы интеграцияның тереңдету мүмкіндіктерін қарастыра отырып, ішкі қауіпсіздік қатерлерінің алдында күш біріктіру мен үйлестірудің объективті ықтиярсыз қажеттілігінің авторитарлық басқару тәсілінің, Орталық Азия мемлекеттерінің көшбасшылары қолында билік өкілеттіктерінің шоғырлануының көмегімен ішкі және сыртқы қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы интеграциясының деңгейі ең алдымен аймақ мемлекеттерінің арасында осы тақырыптың мазмұны мен мәселелігіндегі айтарлықтай айырмасының болуымен шектеледі.

Ішкі қауіпсіздікке көзқарастардың концептуалды жақындығына қарамастан, Орталық Азия елдерінің әлеуметтік және экономикалық даму жағдайларындағы айтарлықтай айырмалар ортақ, бүкіл ортаазиялық аймақ үшін әмбебап ішкі қауіпсіздік әдісін құру туралы әңгіме қозғау мүмкіндігін бермейді. Бірақ орасан айырмашылықтарға қарамастан, Еуропалық Одақ ішкі қауіпсіздік жүйесін қалыптастырудың әдіснамасы ортаазиялық аймақтық барлық елдері үшін пайдалы және қолдануға лайықты келеді.

Орталық Азия елдерінің ішкі қауіпсіздік саласындағы интеграциясының дамуы үшін сөзсіз пайдалы болатын Еуропалық Одақ тәжірибесіне біз, ең алдымен, еуропалық прагматизмді жатқызамыз, ол «екілік стандарттар» саясатынан көрініс табады – еуропалық үкіметтік емес ұйымдардың дамушы елдерде жүргізіп жатқан адам құқықтары үшін күресі Еуропалық Одақ алдыңғы қатардағы елдерінің геосаяси мақсаттармен, экономикалық және саяси мүдделерімен жақсы үйлестірілетіндігі құпия емес.

Орталық Азия елдері үшін ішкі қауіпсіздік пен интеграцияға осылайша прагматикалық тәсілмен келудің мәнісі – Орталық Азия елдері қатарына кіретін мемлекеттердің өмір сүру салты мен әлеуметтендіруінің орталықтандырылған жүйелі нысанын білдіретін және қорғаушы халықаралық ұйымға мемлекеттердің барынша кең шеңберінің бірігуі қажеттілігін ұғынуда. Менің ойымша, интеграциялық үрдістер аймақтың алдыңғы қатардағы екі немесе үш мемлекет көшбасшыларының саяси еркі мен келісімдерінің негізінде емес, АӨКӨК секілді кең ұйымдардың тұғырнамасында дамиды.

Әдебиеттер

- 1 Назарбаев Н.Ә. Қазақстан экономикалық, әлеуметтік және саяси жедел жаңару жолында. Қазақстан Президентінің Қазақстан халқына жолдауы // Ақиқат. – 2005. – №3. – 166 б.
- 2 Көшкімбаев С.Л. Центральная Азия на путях интеграции: геополитика, этничность, безопасность, 2002. – 102 с.
- 3 Щербанин Ю.А и др. Международные экономические отношения, интеграция. – М., 1997. – С. 32. – 125 с.
- 4 Ашимбаев М.С. Орталық Азия 11 қыркүйекке дейін және кейін: геополитика және қауіпсіздік. Қазақстанның сыртқы саясатының өзекті мәселелері. – М., 1998. – 16 с.
- 5 Баймағамбетова А.А., Адамбеков Б.К. Орта Азиялық қауымдастықтың ТМД кеңістігіндегі рөлі. 209-212-б.
- 6 Динкевич А.И. Центральная Азия: новые тенденции в экономике. – М., 1998.

References

- 1 Nazarbaev N.Ә. Қазақстан jekonomikalық, әлеуметтік және saјasi zhedel zhaңaru zholыnda. Қазақстан Prezidentінің Қазақстан halkына zholdauы // Aқиқат. – 2005. – №3. – 166 b.
- 2 Kөshkimbaev S.L. Central'naja Azija na putjah integracii: geopolitika, jetnichnost', bezопасnost', 2002. – 102 s.
- 3 Shherbanin Ju.A i dr. Mezhdunarodnye jekonomicheskie otnoshenie, integracija. – M., 1997. – S. 32. – 125 s.
- 4 Ashimbaev M.S. Ortalyқ Azija 11 qyrkүйekke dejin zhәне keјin: geopolitika zhәне қаuіpsizdik. Қазақstannың сыртқы saјasatynың өзекті мәseleleri. – M., 1998. – 16 s.
- 5 Bajmaғambetova A.A., Adambekov B.K. Orta Azijalyқ қаuымdastықтың TMD кеңistigindegi рөli. 209-212-b.
- 6 Dinkevich A.I. Central'naja Azija: novye tendencii v jekonomike. – M., 1998.